

**Волинські сторінки життя Ю. Крашевського
у дослідженнях польських краєзнавців 1930-х рр. XX ст.**

Життєва доля багатьох відомих особистостей тісно переплелася з Волинським краєм, що знайшло відображення у їх біографіях та творчому спадку. Серед них особливе місце посідає Юзеф Ігнаці Крашевський. Саме з його іменем Волинь назавжди увійшла в історію польської і світової літератури.

Людина величезної ерудиції, феноменальної пам'яті й дивовижної працездатності, Ю. Крашевський гідно прислужився людям як прозаїк, поет, драматург, публіцист, літературознавець, історик, фольклорист, етнограф, мистецтвознавець. Оцінюючи його внесок в історію польської літератури, підкреслюючи переломне значення його творчості для цілої плеяди художників-реалістів другої половини XIX століття відома письменниця Еліза Ожешко писала: „Щодо нас, працівників пера, що з'явилися в пізнішу добу і перш ніж почали писати, вчилися читати й мислити на книжках, написаних Крашевським, то всі ми, письменники й белетристи взагалі, можемо сказати про себе словами давнього прекрасного прислів'я, „що як віти з рідного дерева, від того ми беремо свій початок».¹

На Волині Ю. Крашевський прожив більше двадцяти років, тут написав свої кращі твори – „Історія кілка в тині”, „Остап Бондарчук”, „Хата за селом”, „Два світи”, „Уляна” та ін. Сюжети багатьох із них пов'язані з населеними пунктами краю – Луцьком, Оликою, Озером, Устилугом та ін., вони містять цікаві етнографічні матеріали про життя і традиції мешканців краю.

Інформативні краєзнавчі матеріали дослідник систематизував у відомій праці „Спогади Полісся, Волині і Литви”. В ній він залишив цікаві спостереження про побут і господарювання волинян і поліщуків, про ріки і озера краю (Стир, Горинь, Оконськ, Люб'язь), його міста, містечка і села (Луцьк, Дубно, Острог, Олика, Городок, Чорторийськ, Колки, Княгинінок, Жидичин, Ківерці, Забороль і т. д.).

Плідною була і наукова праця Ю. Крашевського на Волині, особливо в ділянці історії і старожитностей. Це збір документів та речових джерел до історії краю, замальовка пам'яток архітектури, участь у врятуванні від руйнування старих замків, палаців, храмів, творів культового мистецтва. Таку працю Ю. Крашевський вважав своїм патріотичним обов'язком. Його сучасники писали: „Дім Крашевського чи в Городку, чи в Киселях, чи в Житомирі був вогнищем культурного життя в краї”.

Відразу по смерті Ю. Крашевського його життєвий шлях, величезний творчий доробок стали об'єктом пильної уваги дослідників. У 20-30-тих роках ХХ століття, на час входження Західної Волині до складу Речі Посполитої, вивчення творчої спадщини митця помітно активізувалося. Свій вагомий внесок у цю справу зробили й волинські краєзнавці. Історико-краєзнавча робота у Волинському воєводстві в міжвоєнний період велася переважно польськими вченими, дослідниками-аматорами. Вивчення і збір старожитностей заохочувалися державною адміністрацією.

Вагому роботу у справі краєзнавчого дослідження краю проводило в цей час Товариство приятелів наук, яке виникло в 1925 році. Вже у 1927 р. воно нараховувало 97 членів, яким було надано право користуватися державними субсидіями. Друкованим органом товариства став щорічник „Rocznik Wołyński”, редагований Якубом Гофманом. У щорічнику друкувалися статті з історії, археології, мистецтва, географії краю.

Четвертий том видання вмістив ґрунтовну статтю Адама Бара про перебування Ю. Крашевського на Волині.⁴ Автор краєзнавчого дослідження досить детально охарактеризував період життя письменника (1837 – 1860 рр.), пов'язаний з Волинським краєм. Проаналізовані А. Баром щоденники, листи Ю. Крашевського, наукові видання другої половини ХІХ століття, фонди Народової бібліотеки Варшави, дозволили йому визначити окремі етапи діяльності письменника в краї. А. Бар розпочав свою розповідь із переїзду Ю. Крашевського в маєток Омельне Луцького повіту, де він поруч із намаганням вивести господарство із занедбаного стану, починає активно співпрацювати із „Тижневиком Петербурзьким” і „Тижневиком літературним”. Придбання за 140 тис. злотих у Підгородецьких Городка поблизу Луцька внесло зміни у життя Ю. Крашевського. З Городком пов'язані і роки тривалого песимізму письменника (1845 – 1849), й налагодження тісних стосунків з усіма відомими письменниками краю (Ржевуський, Грабовський та ін.), видання „Athenaeum”. Проживання Ю. Крашевського у Губині, на думку А. Бара, активізувало його літературну діяльність.

Окремим розділом краєзнавець характеризує перебування Ю. Крашевського в Житомирі. Визнаючи активну участь письменника у громадському житті губернського центру (обирається директором Товариства доброчинності, керівником статистичного комітету), А. Бар найбільшу увагу приділив роботі Ю. Крашевського на театральній ниві, як директора Житомирського театру.

Із перебуванням у Житомирі пов'язане й осмислення Ю. Крашевським селянської проблеми, виявлення його ставлення до шляхти й селянства. Не даремно його листи із міста спричинили гостру реакцію з боку польської

шляхти, низку публікацій у періодичній пресі. Намагаючись налагодити співпрацю із Варшавською „Газетою щоденною”, Ю. Крашевський у лютому 1860 р. залишає Житомир назавжди.

Краєзнавчий аспект дослідження А. Бара надав його роботі новизни і викликав у наукових і громадських колах значний інтерес.

У 1937 році співпало три важливі річниці, пов’язані з життям, громадською і літературною діяльністю Ю. Крашевського: 125 років від дня народження письменника, 100-річчя його переїзду на Волинь і 50-річчя смерті. Намагаючись сплатити своєрідний борг Ю. Крашевському, вплив якого на культурне життя краю був надзвичайно великим, члени Волинського товариства приятелів наук видали спеціальну книгу на пошанування пам’яті письменника,⁵ сподіваючись, що вона покладе початок новим дослідженням його творчості.

Видання вмістило 21 статтю, автори яких розкривали різні аспекти життя і творчості Ю. Крашевського. Серед них розвідки Ю. Неча „Крашевський – дослідник минулого Волині”, Я. Мьодушевського „Крашевський як регіональний діяч”, С. Носека про археологічну роботу письменника на Волині, Ю. Крижановського „Крашевський і Георг Еліот”, А. Бара „Театр волинської шляхти” та ін. Книга вмістила низку документів – листування Крашевського і Маріана Дубицького. Редактори видання не забули і про ілюстрації. Це малюнки Ю. Крашевського „Ратуша в Олиці”, „Башта Свидригайла Луцького замку”, „Замок в Клевані”, „Кляштор тринітаріїв в Луцьку”, „Єврейські типажі”; підбірка робіт Я. Конопачького про місця перебування Ю. Крашевського на Волині – „Двір в Городку”, „Двір в Омельні”, „Двір в Губині”; портрети письменника.

У цьому ж році побачило світ ще одне видання Волинського товариства приятелів наук. Його автор – Збігнев Ревський – відомий історик мистецтва, дослідник архітектурних пам’яток Волині, присвятив своє невеличке дослідження проблемі діяльності Ю. Крашевського в царині збереження старожитностей краю.⁶ З.Ревський вказав на недостатню вивченість такої сфери зацікавлень Ю. Крашевського, на те, що він мало відомий як історик і критик мистецтва, збирач мистецьких пам’яток. На думку вченого, інтерес до цієї справи сформувався у Ю. Крашевського під час його перебування в Городку, під безпосереднім впливом А. Урбановського та його художньої колекції.

Увагу читача З.Ревський привернув до співпраці Ю. Крашевського із А. Словіковським, вихованцем Крем’янецького ліцею, збирачем етнографічних та історичних матеріалів. У 13 листах Словіковського до письменника здійснена одна з перших спроб інвентаризації архітектурних пам’яток Волині (костели, кляштори, церкви, каплиці, синагоги, божниці,

замки, палаци). Надзвичайно цінними є і власноручні малюнки Ю. Крашевського. Завдяки їм маємо уявлення про дуже цікаву аттикову архітектуру неіснуючої вже ратуші в Олиці, про замок Чарторийських.

Характеризуючи малюнки замку Любарта в Луцьку, виконані Ю. Крашевським, З. Ревський визнає їх архітектурну достовірність і можливість використання при реконструкції знищених частин. Наведений у розвідці й цікавий життєвий факт, який засвідчив сміливість ініціативи й дій Ю. Крашевського в справі збереження пам'яток. Щоб врятувати від розбирання побоніфратський костел у Луцьку, Ю. Крашевський придбав його за 1300 рублів.

До проведення краєзнавчої роботи у міжвоєнний період долучилося і Волинське видавниче товариство, яке започаткувало свою діяльність у Луцьку 2 грудня 1932 року.⁷ Своїми намірами Товариство визнало: видання тижневика „Woyn”, підготовку різноманітних публікацій, присвячених минулому Волині, як питанню, яке є надзвичайно актуальним для цих теренів. З боку волинського воєводи Товариство отримало прохання зібрати матеріали про відомі історичні постаті краю з метою їх подальшої публікації. Також Товариство налагодило співпрацю з Волинським комітетом Польського біографічного словника, долучившись до зібрання матеріалів до біографій діячів, які проживали на Волині, Поділлі, Київщині. Серед перших вагомих результатів роботи, про які президія Товариства повідомила читачів тижневика „Woyn”, було віднайдення цікавих документів Єфросинії Грохольської (1840-1920 рр.) із Підбереззя Луцького повіту, а також отримання через ксьондза Яловицького документів вдови Тадеуша Стецького (1861-1924 рр.).

Чимало краєзнавчих матеріалів друкувала на своїх сторінках газета товариства „Woyn”, звертаючись до різних аспектів минулого краю. Вмістила вона на своїх шпальтах і велику статтю Юзефа Шлечинського „Крашевський на Волині”.⁸ Її автор звернувся до маловідомих сторінок перебування письменника в краї. У статті наводиться невідомий лист Ю. Крашевського до Перетятковича, подарований Волинському музею пані Хонською з Варшави, спогади В. Скарбека-Крушевського, А. Конопацької, місцевих старожилів. Так один із них добре запам'ятав прохання письменника перестрибувати вогнище, не зовсім зрозуміле для селян. Але з уваги на зацікавленість Ю. Крашевського традиціями і побутом місцевого населення, його намагання побачити Купальські традиції на власні очі сьогодні є цілком зрозумілими. Розповідь Ю. Шлечинського була доповнена трьома світлинами – фотографіями Ельжбети Урбановської з Крушинських, тогочасного краєвиду Городка і його літнього мешканця, який поділився власними спогадами.

Таким чином, польські краєзнавці 30-х рр. XX ст. зробили свій внесок у вивчення на основі місцевих матеріалів життя і творчості відомого польського письменника Ю. Крашевського, життєва доля пов'язала якого на тривалий час із Волинським краєм.

Шлечинський Юзеф. “Крашевський на Волині”

(переклад з польської Л.Ф.Потапчука)

”Крашевський на Волині”. Під такою назвою опублікував др. Бар у четвертому томі „Волинського щорічника”, що виходить у Рівному, цікаву працю, присвячену діяльності Крашевського на Волині у 1830 – 1860 рр. Певні подробиці, які стосуються періоду, коли письменник проживав у Луцькому повіті, він висвітлив також на основі листування Крашевського з Антоном Перетятковичем, який був власником сіл Пільганова, Гаті, Усіч і Затишшя. Цю переписку наводив Петро Хмельовський у 1891 р.

У зв'язку з п'ятдесятою річницею з дня смерті Крашевського, яка наближається, волиняни обов'язково захочуть внести свій вклад у міру можливості для зібрання інформації щодо перебування Крашевського у цих краях – в Омельному, Городці, Городку і Губині. Адже це був період, коли Крашевський дуже спричинився до бурхливого розвитку польської літератури. Тут з'явилася ціла низка його творів, саме тут, живучи в Городку, придбаному від Городецьких – письменник заснував і звідси редагував „*Athenaeum*”.

Виходячи з цього, публікуємо невідомий лист Крашевського до вище названого Перетятковича (цей лист подарував Волинському музею пані Зоф'я Хонська з Варшави, внучка Антона Перетятковича). Ось його фрагментарний зміст: „Виникає у мене необхідність звернутися до ясновельможного пана-добродія, і хоч не дуже писати можу, бо ще свіжа біль сили відбирає. Усю надію покладаючи на милість панську, мушу звернутися до Нього. Не знаєш, напевне, ясновельможний пане, що ми страшно понесли втрату через смерть пані Урбановської, тітки дружини моєї, 3 січня у Житомирі. Окрім найбільшого болю і смутку давить на мене тягарем ще одна справа, відносно якої я хотів би отримати пораду ясновельможного пана, маючи до нього більшу довіру, ніж до будь-кого на світі. З Губином роби, ясновельможний пане, як тобі подобається, контракт відносно нього пришлю 15 або 16 числа до Дубна через Габріеля Луневського, бо боюся, щоб у листі тому не загубився.

Що з Губином стане не знаю, але продавати його не думаю і не хочу – залишаю це на пораду з ясновельможним паном. Якщо інший контрагент був на Губин, то хай він буде, але на тих умовах, що для Лехніцького (орендатор Губина) і застерігаючи, що коли б Губин був проданий, тоді

***Історія музейництва, пам'яткоохоронної справи,
краєзнавства і туризму в Острозі та на Волині***

орендатор за певну домовлену суму відступить свою оренду. Сам напроду не можу розібратися з думками як повести мої справи і якби не надзвичайно важливі заняття у Житомирі, приїхав би до Дубна, щоб з ясновельможним паном порадитися. Змилуйся, не відмовляй своїєї добродійної поради і допомоги у теперішніх обставинах, бо на пана вся моя надія. Через Луневського документи відправляю, це є контракт і бланк, а гроші просив би відправити поштою або через шановного ясновельможного пана Сікорського (Сікорський Юліан – майор, власник с.Пожарки біля Рожниц). Сікорський біля 15 числа буде у Дубні. Вибачай, ясновельможний пане, що лист безладний, бо у голові і серці маю неспокій великий, а писати мені важко. Прийми вислови найсердечнішої поваги, дружби й подяки від нас обох.

Ю.І.Крашевський. Дня 11 січня 1854. Житомир”.

На кінець кілька інформацій про долю маєтків, в яких проживав Крашевський.

Про Городець писав Крашевський у 1857 р. („Спогади з Полісся, Волині і Литви”): „Стоїть пустою, самотою, спрофанований байдужістю, завмер. З тих людей, які давали йому життя, не залишилося нікого, і пам'ять навіть нема кому вшанувати. По старих могилах плуги орють, костел переробили на фабрику, і бідний Городець осиротілий завмирає поволі. Хай буде воля Твоя, Господи!” Так, напевне, виглядав Городець, коли спадкоємець Урбановського – Стаженський продав той маєток Курлову, здається, поліцмейстеру з Петербурга. Від нього купив Городець прибулий з Бельгії Август Пурне, батько теперішнього власника. Вигляд сучасного двору не свідчить про занедбання. Власник, пан Пурне, має малюнки Городецького палацу за часів Урбановських. Урбановська Ельжбета, дружина Антона, власника Городця (це у Сарненському повіті на 1930-ті роки), доводилася тіткою дружини Крашевського. Згідно переказів Крашевський у цьому домі спостерігав „привиди”.

Не менше песимістичними були передбачення Крашевського щодо майбутнього Городка. Він пише у своєму „Щоденнику” в 1850 р.: „Раз потрапивши у руки такого, як Яжонбковський, уже з них не вийде цілий, і мої дерева позрізають, мої газони запусять, а, що гірше, моїх поштивих людей, які мене люблять і яких я люблю, пригноблять і розорять”. Отож ці передбачення письменника справдилися, принаймні, на стільки, що парк був вицент знищений, разом із улюбленою Крашевським каштановою алеєю. Будинку, де мешкав Крашевський, вже нема – наскільки не помиляється 90-літня Гандзя, яка усе життя провела на службі при Городецькому дворі. Якись, однак, пам'ятки по Крашевському немовби залишилися у Городку у вигляді меблів.

**Волинські сторінки життя Ю. Крашевського
у дослідженнях польських краєзнавців 1930-х рр. XX ст.**

Маєток Крашевського у Губині складався з теперішніх (на 1930-ті роки) села Губин і чеської колонії Губин. Двір Крашевського знаходився на ґрунтах теперішньої чеської колонії. Цей маєток був давно розпарцельований і сьогодні нема і сліду фільварку. Натомість помер дуже старий житель Губина, який пам'ятав письменника і розповідав, згадуючи, що Крашевський казав давати хлопам (селянам) горілки за перескакування вогнища – „здається що то йому щось бракувало” (за інформацією директора школи у Губині пана Рубенбауера). Найбільшу залізничну станцію чомусь назвали іменем Сенкевича (теперішня Сенкевичівка), а школа – Крашевський мав до цього більше прав.

Література

1. Волинський календар. – 1992. – Луцьк, 1991. – С.38.
2. Болтарович З.Е. Україна в дослідженнях польських етнографів XIX століття. – К., 1976. – С.51.
3. Понедельнік Л. Організація музейної справи у Волинському воєводстві (1921-1939 рр.) // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету. – Луцьк, 2000. – Вип.5. – С.112.
4. Bar A. J. I. Kraszewski na Woyniu // Rocznik Woijyski. – Rywne, 1935. – T. IV. – S. 38-76.
5. Księga ku czci Józefa Ignacego Kraszewskiego / pod. red. I. Chrzanowskiego. – Juck, 1939. – 508 s.
6. Rewski Z. Kraszewski jako inwentaryzator zabytków Woynia. – Juck, 1939. – 7 s.
7. Woijc. – № 1. – 1933. – S. 4.
8. Sleszyński J. Kraszewski na Woyniu // Woijc. – № 34. – 1936. – S. 3.